

Душан Б. Митровић

ОСНОВНО ШКОЛСТВО У ПОДУНАВСКОМ СРЕЗУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Анстракт: Рад представља резултат истраживања основног школства у насељима која су у периоду између два светска рата припадала Подунавском срезу. Покушава да прикаже стање школских зграда, услове у којима су ученици похађали наставу, у којој мери су школе поседовале неопходна наставна средства, компетентност учитеља и наставника, као и кретање броја ђака од првих година након Првог светског рата, до избијања Другог светског рата.

Кључне речи: Основно школство, просвета, Краљевина Југославија, Дунавска бановина, Подунавски срез, Смедерево.

Основно школство у Подунавском срезу је тема која није довољно истражена. Идеолошки, веома дуго је међуратни период био неинтересантан истраживачима. Последњих година, пажња је поклањана пре свега политичкој историји овог краја. Такође, један од кључних разлога недовољног броја радова на ову тему је и недостатак сачуваних извора у локалном архиву.

Монографије основних школа које данас припадају Смедеревском крају веома мало се баве међуратним периодом, из наведених разлога. Овај рад ће се, с тога, готово у потпуности ослањати на архивску грађу. Покушаћемо да дамо један општи приказ основног школства у Подунавском срезу, пратећи услове рада, стање школских зграда, наставна средства, односно опремљеност школа, бројно стање ученика и слично. У томе су нам помогли извештаји школских надзорника који су сачувани у архивима.

Ситуација у Смедереву и околним селима након Првог светског рата била је веома тешка. Војска, која је 17. октобра 1918. године ослободила град, затекла је становништво у великој беди и оскудици.

Град је претрпео огромна разарања. Убрзо је, као прва помоћ, установљен Месни одбор за исхрану и снабдевање становништва основним животним потребама. Одбор је од Окружног одбора и министарства Исхране и Обнове добијао помоћ и делио становништву. Месним одбором председавао је заступник председника општине Милан Сретеновић јер је дотадашњи председник општине Љубомир Рајковић умро за време рата.¹ Ситуација око исхране сиромашних се није знатно променила, чак и кад су у питању деца. Тридесетих година, из сличног разлога, радило је Друштво милосрђа.²

У извештају, који је школски надзорник послао министру просвете поводом обиласка школа одмах након рата, наводи се да је Подунавски срез страдао у рату „као ретко који крај данас простране наше краљевине“. Најгоре су у овом прошле школске зграде и школска имовина.³ Даље се наводи да је постизање задовољавајућих резултата по питању покретања наставе након рата углавном било условљено приватном иницијативом мештана. Просвећенији становници одређених места, који су били свесни значаја образовања, помагали су како финансијски тако и организационо. Смедерево је у јануару 1919. године био место одржавања конференције свих општинских часника на којој су договорене мере које је требало предузети. Главна тачка дневног реда конференције била је наредба, а свакако више жеља, министарства прочитана од стране школског надзорника да у сваком месту у коме постоји школа настава буде покренута најкасније до половине фебруара. Дакле, месец дана је остало представницима Подунавског среза да организују наставу.⁴

С обзиром да су школе систематски уништаване и потпуно онеспособљене за рад, њихово обнављање након рата је текло веома споро. Велики проблем након Првог светског рата представљало је издржавање школа. Оне су, према Закону о народним школама из 1904. године, издржаване од стране Школске општине (села).⁵

1 Д. Митровић, *Смедерево у Дунавској бановини*, необјављен мастер рад, одбрањен на филозофском факултету у Новом Саду 2012, стр. 18–19.

2 Архив Војводине, Фонд министарства просвете краљевине Југославије (у наредним напоменама фонд 126), *Правилник Друштва Милосрђа из Смедерева*, 1938.

3 Архив Југославије, Фонд министарства просвете Краљевине Југославије (у наредним напоменама фонд 66), бр. фасц. 1869, Начелство среза подунавског, 1919–1923, *Извештај о народним школама у срезу подунавском*, од 5. 2. 1919. год.

4 Исто.

5 *Закон о народним школама*, Просветни гласник, 1904, 325.

Иако законски прецизно регулисано, издржавање основних школа запало је у озбиљну кризу. Први светски рат, осим тога што је узроковао знатно веће издатке у оквиру школских буџета за поправке и опремање порушених и опљачканих школских зграда, на различите начине је успорио и реализацију тих радова.

Осим ратних последица, тешкоће у издржавању основних школа стварала је и ниска просвећеност сиромашног сеоског света. Сељаци нису могли да осете потребу за поправком порушених школа и подизањем нових, квалитетних школских зграда, када и сами проводе цео свој живот у оронулим, неокреченим кућама, са малим прозорима често подлепљеним хартијом.

И политичке прилике у земљи утицале су, посредно, на финансијске тешкоће школа. У међустраничким разрачунавањима, поготово пред изборе, као опробано средство користило се обећање о смањењу пореза. То је најчешће значило, ако се на обећања није заборављало, смањење школског приреза, а самим тим и редукацију месног школског буџета, из кога су, неретко, изостављане и ставке за подизање и обнову школских зграда.

Нарочито због одржавања парламентарних и општинских избора 1920. године, а отуда и веће лабавости општинских и полицијских власти у прикупљању приреза, али и у предаји школама прикупљеног новца, тек после три или четири године након завршетка рата дошло је до колике-толике нормализације у раду школа.⁶

Школски надзорник за Подунавски срез објашњава министру да 1. 12. 1918. ниједна школа није отпочела рад, јер у њима „сем зидова, апсолутно никаквих потреба није било“. Поред тога, многи наставници пуштени су са војне дужности тек у пролеће 1919, а неки тек по завршетку школске 1918–1919. године.⁷

Када је реч о покретању наставе у првим месецима 1919. године, највећи проблем приликом оправки школских зграда био је недостатак стакла за прозоре. Из више извештаја из различитих села Подунавског среза наилазимо на истицање овог проблема. Став представника министарства био је да тај проблем не сме одлагати почетак наставе, па се саветује да се стакло замени хартијом.⁸

6 М. Исић, *Основно школство у Србији 1918–1941*, књ. 1, Београд 2005, стр. 122–124.

7 Архив Југославије, Фонд 66, бр. фасц. 1869, Начелство среза подунавског, 1919–1923, *Извештај о народним школама у срезу подунавском*, од 5. 2. 1919. год.

8 Исто.

Потребно је истаћи да је оправка школских зграда текла лакше у оним местима које су имала учитеље. Наиме, забележени су случајеви да су се многи мештани заинтересовали за обнављање школа личним настојањима учитеља, која су се често претварала у молбе. Има случајева да су наставници у школама давали свој новац за оправку школе. Најбољи пример је брачни пар Јекић, захваљујући којима је отпочела са радом школа у Дубони.⁹ Нажалост, забележени су и случајеви злоупотребе, као у Удовицама од стране учитеља Глигорија Крстића. Он је, наиме, био оптужен да је проневерио обвезнице ратне штете, да је набављао књиге од државних пара, али да их није остављао у школи.¹⁰ Проблем је, такође, био и у броју учитеља. Пре рата Подунавски срез је имао 50 одељења са исто толико учитеља. Након рата их је имао само 27. Оволика разлика у броју учитеља била је из много разлога. Неки су погинули у рату, неки умрли под неразјашњеним околностима, одређен број је и даље на војној дужности, а мањи број, углавном учитељица, није се јавио на дужност.¹¹

Министарство просвете је почетком 1919. године затрпано захтевима за распоређивање учитеља. Многе школе истичу да имају услова за рад и довољан број ђака, али не у довољан број наставног кадра. Министарство није било ажурно у одговарању, што је и разумљиво с обзиром да је у питању прва година након рата, па су зато неке молбе упућиване више пута. У томе су предњачиле школе у Водњу и у Михајловцу. Школске 1919. рад је отпочет у оним сеоским школама у којима је било наставника. Укупно 36 одељења у 10 села је на време започело наставу. У школама у Друговцу и у Лугавчини недостајао је макар по један наставник, док школе у Водњу и Михајловцу нису имале ниједног. Вучак, Мало Орашје, Радианац, Суводол и Удовице имали су привремене наставнике постављене 1914. или 1918. године.¹²

У Подунавском срезу је за прву школску годину након рата уписано нешто мање од три хиљаде ученика (2791 тачно), који су распоређени у адекватне разреде. Од наведеног укупног броја, њих 2017 се

9 Архив Југославије, Фонд 66, бр. фасц. 1869, Начелство среза подунавског, 1919–1923, *без назива*.

10 Архив Југославије, фонд 66, бр. фасц. 1343, просветна одељења жупанијских области, године 1925–1929, *без назива*.

11 Исто.

12 Исто.

појавило на завршном испиту. Овако велика разлика између броја уписаних и броја оних који су дошли до завршног испита долази отуда што четири школе нису радиле, а извршиле су упис ученика. То су школе у Михајловцу, Водњу, Вранову и Радинцу.¹³

У Смедереву је јануара 1919. године било 429 ђака. Ученици су подељени у четири разреда са по једним мушким и једним женским одељењем, само је први разред имао три одељења (два мушка и једно женско). Накнадно је уписано 94 ђака у разним разредима. Одлучено је да се формира десето одељење које је било мешовито.¹⁴

Након рата постојало је и дечији Дом ратне сирочади. Ова установа се у списковима школа рачуна једнако као и остале школе. Дужност учитељице, васпитачице и управитеља Дома обављала је Станка Вучковић. За свој рад заслуживала је само речи хвале, што се види безмало у сваком документу у коме се помиње Дом. Не пропушта се прилика да се истакне њена умешност, љубав према деци, воља и преданост своје позиву. „Радила је са толико умешности да јој у томе нема премца... Скупивши око себе мале скоро полудивљачиће, са врло разноликим душевним особинама, она је за невероватно кратко време убризгала толико доброга у њих...“¹⁵

Велики проблем након рата представљала је и расподела ђака по одељењима. Наиме, због рата су многа деца онемогућена да заврше школу. Неретки су случајеви да су без завршене школе била деца и од 15 до 18 година (која су на почетку рата била 3. или 4. разред). У првој години након рата јавио се велики број ђака који није могао бити уписан због недостатка простора, односно скучености школских зграда, или недостатка учитеља. Према упутству Министарства просвете, предност приликом уписа су имала старија деца, док су она испод 10 година остајала на чекању до наредне године.¹⁶

Стање школа на крају школске 1918/1919. године, нарочито када је у питању покретање наставе у оним школама које нису почеле рад на време, може се окарактерисати као задовољавајуће за отпочињање наставе. Имена наставника, број одељења и ђака на крају прве послератне године приказаћемо у наредној табели.

13 Исто.

14 Исто.

15 Исто.

16 Исто.

Табела 1. Извештај о народним школама, у срезу подунавском и вароши Смедереву (по подацима из АЈ, фонд 66, фасцикла 1869).

Р. бр.	Школа	Број одељења	Распоред одељења	Име наставника	Број ђака	Напомена
1.	Врбовац	2	I-1 и I-2	I-1 Зорка Павловић I-2 Михаило Павловић	I-1 41 I-2 49	Отпочет рад 10. 3. 1919.
2.	Враново	1	I-1	Ђорђе Банковић	50	
3.	Водањ	1	I, II и III разред	Глигорије Крстић	115	Полудневна настава
4.	Вучак	1	I и II разред	Косара Бркић	57	Отпочет рад 25. 3. 1919.
5.	Друговац	2	I-1, I-2 и II-1	I-1, II - Светозар Ивковић I-2 – Љубица Михалачков	160	Отпочет рад 25. 3. 1919.
6.	Дубона	2	I-1, I-2, II-1, III-1, IV-1	I-1 - Даница Јекић I-2, II-1, III-1, IV-1 – Живота Јекић	98	Отпочет рад 1. 4. 1919.
7.	Добродо	2	I-1, I-2, II-1	I-1 – Кристина Ристовић I-2, II-1 – Никола Ристовић	90	Отпочет рад 8. 1. 1919.
8.	Колари	1	I-1, II-1, III-1, IV-1	I-1, II-1, III-1, IV-1 – Јелисавета Петровић	73	Отпочет рад 17. 2. 1919.
9.	Липе	1	I-1	I-1 – Полексија Пајић	80	Отпочет рад 15. 2. 1919.
10.	Ландол	2	I-1, II-1, III-1, IV-1	I-1, II-1 – Лазар Стевановић III-1, IV-1 – Савка Николајевић		

11.	Лугавчина	1	I-1, II-1, III-1, IV-1	Славка Ристић	60	Отпочет рад 1. 2. 1919.
12.	Мала Крсна	2	I-1, II			

Из табеле можемо видети различите периоде отпочињања школске године. Уочљиво је да су многе школе тек у марту, па чак и у априлу отпочеле рад. Наравно, разлози су организација након рата, недостатак простора, као и недостатак учитеља и основних учила.

Похађање наставе је описано као „местимично уредно“. Два су главна узрока зашто у неким местима похађање наставе није било редовно. Прво, недостатак адекватне зимске одеће навео је ученике да остану код куће током зиме, а друго, многа деца су почетком пролећа помагала у пољопривредним пословима. Међутим, уопште узевши, узроке нередовног похађања школе треба тражити у ниској просвећености сеоског становништва.

У наредним годинама се број ђака неће знатно мењати. Само као пример, у наредној табели приказаћемо упоредни преглед за школску 1919/1920. и школску 1920/1921. годину.

Табела 2. Бројно стање ученика за школску 1919/1920. годину (по подацима из АЈ, фонд 66, фасцикла 1869).

Место	Школска 1919/1920.				Укупно ђака у одељењу	Школска 1919/1920.				Укупно ђака у одељењу
	Разреди					Разреди				
	I	II	III	IV		I	II	III	IV	
Смедерево	65	/	/	/	65	55	/	/	/	55
Смедерево	/	66	/	/	66	/	50	/	/	50
Смедерево	/	/	48	/	48	/	/	50	/	50
Смедерево	/	/	/	47	47	/	/	/	61	61
Смедерево	34	25	/	/	59	/	/	/	49	49
Смедерево	65	/	/	/	65	64	/	/	/	64
Смедерево	/	77	/	/	77	/	55	/	/	55
Смедерево	/	/	55	/	55	/	/	62	/	62
Смедерево	/	/	/	64	64	/	/	/	60	60
Смедерево	/	/	/	53	53	24	20	/	/	44

Дечји дом	28	12	/	/	40	/	14	37	/	51
Колари	15	51	/	1	67	17	19	46	/	82
Бадљевица	66	/	/	/	66	29	37	2	/	68
Биновац	56	/	/	/	56	10	45	/	/	55
Водањ	47	29	/	5	81	19	39	29	/	87
Враново	44	31	9	28	112	28	45	31	9	113
Врбовац	44	18	/	/	62	22	43	/	/	65
Врбовац	/	66	/	/	66	/	/	75	/	75
Вучак	29	27	10	/	66	22	21	24	5	72
Добродо	28	/	29	/	57	26	31	/	/	57
Добродо	/	61	/	/	61	/	/	78	9	87
Друговац	54	73	/	/	125	70	54	71	/	195
Дубона	28	35	/	/	63	30	26	/	/	56
Дубона	/	/	44	6	50	/	/	35	29	64
Ландол	35	43	/	/	78	28	26	39	/	93
Липе	54	35	29	/	120	107	43	28	12	190
Лугавчина	53	/	/	/	53	61	/	/	/	61
Лугавчина	/	69	/	/	69	/	18	61	/	79
Лугавчина	/	/	46	26	72	/	29	/	42	71
М. Крсна	35	32	/	/	67	16	21	/	/	37
М. Крсна	/	/	55	/	55	/	/	32	55	87
М. Орашје	29	51	22	/	102	40	29	51	22	142
Михајловац	103	/	/	/	103	41	/	/	51	92
Михајловац	/	54	/	2	56	/	96	/	/	96
Осипаоница	/	55	/	/	55	60	8	/	/	68
Осипаоница	/	/	60	/	60	48	/	20	/	68
Осипаоница	13	-	41	19	73	/	/	20	55	75
Петријево	17	20	18	4	59	11	15	21	6	53
Радинац	44	37	/	/	81	42	23	36	/	101
Сеоне	30	13	24	/	67	22	24	12	16	74
Скобаљ	62	/	/	/	62	47	16	/	/	63
Скобаљ	/	55	3	60	118	/	37	52	14	103
Суводол	17	42	29	2	90	2	17	43	26	88
Удовице	16	37	24	16	91	25	20	30	20	95

Интересантно је, посматрајући табелу, да је распоред одељења потпуно различит у појединачним местима Подунавског среза. У многим местима је само један разред попуњен, док су остали празни. Такође, поједина места су избегавала мешовита одељења, па тако у Смедереву имамо по четири мушка и четири женска одељења.

Настава је извођена по скраћеном програму. Пажња је усмерена пре свега на савладавање читања, писања и рачунања.

Када је реч о училима, наставним програмима и уџбеницима, у Подунавском срезу наилазимо на веома интересантне податке. Наиме, из преписки надзорника и министарства видимо да се у овом срезу предлажу различити програми за градске и сеоске школе. Такође, препоручено је наставницима да од уџбеника користе само букваре и читанке. Наводи се да у основној школи ни не треба да буде других уџбеника. Саветује се да белешке са часова воде ђаци уз помоћ наставника, како би из њих касније могли да уче, односно да белешке замењују уџбенике. Касније је оваква идеја замењена идејом да остали уџбеници служе само као лектире.¹⁷ Од министарства је тражено да се набаве најпотребнија учила: рачуналке, карте и школски метар. С обзиром на катастрофално стање, тешко је било очекивати да се било шта сем наведеног набави у првим годинама након рата. Међутим, и у најпотребнијим уџбеницима као што су буквари и читанке осећа се велика оскудица тако да се у појединим школама уместо читанке употребљавала хришћанска наука за одређени разред.¹⁸ У школама које су почеле рад на време, односно у онима које су радиле макар три месеца, програм је пређен у свим главним деловима, па се може рећи да је практично заокружен.

Укупно је било 32 наставника који су радили у Подунавском срезу. Сви, осим тројице, су на сталном раду. Из извештаја који говоре о наставницима појединачно можемо закључити да је већина свој посао радила савесно. Поред свих предвиђених дужности наставници су у првим годинама након рата имали и посебну васпитну улогу. Наиме, многа деца су остала без једног или оба родитеља у рату па је наставник неретко замењивао родитеља и на све начине се старао о ратној сирочади.

Већ смо рекли да је стање школских зграда у целој земљи након рата било катастрофално. То нам показују безмало сви извештаји из многих срезова. Ништа боља ситуација није била ни у Подунавском срезу.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Архив Југославије, Фонд 66, бр. фасц. 1869, Начелство среза Подунавског, 1919–1923, *Годишњи извештај и статистика за срез Подунавски за 1918/1919. шк. год.*

У првој школској години након рата настава се одвијала у оштећеним зградама које никако нису испуњавале ни основне услове. У неким местима као школе служиле су разне општинске зграде. Због таквог стања неке школе нису радиле до јануара, а неке чак ни до априла 1919. године. Током лета радило се на поправљању зграда како би од септембра 1919. године школска година отпочела нормално. У том периоду је Подунавски срез имао 22 школске зграде и у свима је рад могао отпочети од септембра 1919. године.¹⁹

Почетком 1921. године школске зграде немају села Раља, Кулич и Шалинац. Према статистичким подацима свако од ових села може имати 50–60 ђака. Шалинац и Кулич су у овом периоду адаптирале две сеоске зграде за потребе школе. Раља је на крају 1921. године остала једино село без школске зграде. Ово село ће остати без своје школе до септембра 1925. године, те ће прва година рада у Раљи бити школска 1925/1926. Током првих година након рата нове школске зграде ће добити Бадљевица, Биновац и Сеоне, уз поменуте Шалинац и Кулич.²⁰

Процена ратна штете у школама рађена је дуго и темељно. Пописано је све што је оштећено у рату. Извештаји који су нам сачувани су поприлично детаљни. Наводи се тачно колико је комада одређеног намештаја и наставних средстава оштећено у довољној мери да се више није могло употребљавати. Тако можемо видети да је највећа штета, не рачунајући саме зграде, причињена када су у питању школске клупе: у свим местима је оштећено укупно 507 комада укупне процењене вредности од 86.930 динара. Поред оштећења школских зграда, пописане су и ограде, звона, клупе, табле, столови, столице, ормани, пећи, рачуналке, мапе, слике, метарске мере, књиге, архивска грађа, канцеларијски материјал, а једна колона остављена је и за остали, недефинисани, углавном ситни, инвентар. Укупна штета процењена је на 627.860 динара.²¹

У првим годинама након рата дошло је и до благе конфузије око новца које је требало школе да добију на име ратне штете, па је с тога министар захтевао од школских надзорника тачне податке о висини накнаде, као и о томе да ли је та сума исплаћена. Из тог извештаја видимо да су свим школама, осим Ландолске и Малокршљанске,

19 Исто.

20 Исто.

21 Архив Југославије, Фонд 66, бр. фасц. 1869, Начелство среза подунавског, 1919–1923, *Преглед оштећених школа у срезу подунавском, округу смедеревском, од бив. Аустро-Угарске од 1915. 1918. године.*

исплаћене уговорене суме. Највише новца добиле су школе у Врбовцу, Михајловцу и Скобаљу, а најмање школе у Суводолу и Петријеву. Највећа сума предвиђена је за школу у Малој Крсни, али она, као што је већ речено, није исплаћена.²²

Као што можемо видети, проблем око школских зграда је био и у томе што надлежни дуго нису имали реално слику о стању зграда, као ни исплати ратне штете. Такође, нису утврђени нити јасно дефинисани кораци у отклањању недостатака. Често су села препуштена сопственој организацији. Неретко су школске зграде зависиле од воље појединих богатијих људи. Као пример неорганизоване и селективне помоћи наводимо и интересантан извештај у коме се каже да је током 1922. године моравска села обишла извесна „американска комисија“. Школски надзорник напомиње у свом извештају да нема тачних података, али зна да су школе у Лугавчини, Коларима, Осипаоници добиле помоћ у „оделу, платну, ћебадима, рубљу, чарапама и другим ситницама“.

Намештај је, такође, био веома оскудан. У почетку рада након рата, готово у свим школама, ученици су седели на једноставним трonoжним столицама; прозори су лепљени хартијом; настава је првих недеља извођена само усмено, услед недостатака папира и оловака. У већини села готово да нису постојале школске ограде. Када на то додамо да је и под вађен, закључујемо да је непријатељ наведену дрвену грађу користио као огрев.²³ У првим годинама након рата бележено је шта је од важнијих набавки извршено у свакој школи Подунавског среза. То је свакако било недовољно. Заједно су набрајани и намештај и наставна средства. Најчешће су то били столови, столице, прозори, патос, пећи, али и иконе, разне збирке, хербаријуми, карте, рачунаљке итд.

На основу извештаја из наредних година закључујемо да се стање школских зграда поправљало, али да је далеко од доброг. Школске зграде су у међуратном периоду углавном разврставане на прописне, полупрописне и привремене. На крају школске 1923. године прописне зграде имале су школе у Врбовцу, Лугавчини, Скобаљу и Михајловцу. Полупрописне су биле оне у Дубони, Добродолу, Куличу, Суводолу, док су привремене имали Водањ, Друговац, Колари, Липе, Мала Крсна, Сеоне, Шалинац, Биновац, Бадљевица и Вучак. Примећујемо да неретко поједине школске зграде ни не улазе у извештаје школ-

22 Архив Југославије, Фонд 66, бр. фасц. 1869, Начелство среза подунавског, 1919–1923, *Извештај за годину 1922.*

23 Исто.

ских надзорника. Довољно је само једном да се помену као толико недостојне да се предложи зидање нове и да се о томе више не говори.

Школа у Смедереву је била модерна двоспратна зграда, али је она у првој половини 20-их година привремено уступљена за гимназију. За то време основна школа је привремено смештена у једноспратној гимназијској згради. Та зграда, стара више од сто година, није испуњавала услове за адекватан рад. Чак је процењена као најгора школа у Подунавском срезу 1926. године.²⁴ Договорено је да се зграда уступи гимназији на пет година, али се са зидањем зграде за гимназију одуговлачило. На крају се од зидања гимназијске зграде одустало, па је гимназија 1930. године откупила зграду основне школе за своје потребе и тако само наставила рад у истој згради.

Дечји дом ратне сирочади је радио у згради бивше Женске основне школе, која је потом била и Женска гимназија. У питању је приземна зграда са пет соба и ходником. У дворишту се налази кухиња, соба за оставу и шупа. Поседује две ђачке трпезарије, од којих је једна за Дечији дом, а једна за Гимназију. Такође, има и станове за ђаке. Школа је издржавана од стране Државног одељења за заштиту деце и младежи, Београд. У опису школе такође пише да се налази под брдом, као и да је мало више изложена ветру. Наводи се да је зграда влажна. И она је оскудевала у погледу наставних средстава. Имала је само таблу, рачунаљку и 105 књига.

Школски надзорници су, осим свог основног посла који се сводио на извештавање министарства о стању школа, имали и разна друга овлашћења. Наиме, у Подунавском срезу примећујемо устаљену праксу наређивања школским управитељима да се летњи распуст обавезно искористи за поправљање школских зграда. Најчешће је то кречење учионица. Очигледно је да је свест о хигијени просторија где бораве ученици подигнута на знатно виши ниво. На више места се помињу да је од есенцијалне важности да на почетку школске године ученике сачекају уредне и чисте учионице. Међутим, као и са самим издржавањем школа, финансирање ових редовних, летњих радова, није било редовно. Зато је 1924. године, од 59 учионица колико је било у целом Подунавском срезу, тек трећина била хигијенски адекватна.²⁵

24 Архив Југославије, Фонд 66, бр. фасц. 1343, Просветно одељење подунавске области Смедерево, 1925–1929, *Извештај за годину 1926.*

25 Архив Југославије, Фонд 66, бр. фасц. 1870, Начелство среза подунавског, 1924–1928, *Извештај за годину 1924.*

Велики проблем, међутим, било је издржавање школа. Углавном је, и поред противљења надлежних, издржавање школа зависило од добре воље општине и њеног председника. На пример, у школској 1925. години, само је девет школа добило онолико новца колико је буџетом предвиђено.²⁶ Често су се школе сналазиле саме како су знале и умеле. Добро су пролазиле школе у Шалинцу и Скобаљу. Школе у овим местима су имале своја школска имања која су се давале у закуп, па су се на тај начин издржавала, и годишње зарађивала више него што је буџетом предвиђено. Много већи број је, међутим, оних који су једва састављали крај с крајем. Више од половине школа је добило мање од пола предвиђеног буџета. Финансијско стање је толико било лоше да је успех што и поред толиког немара уопште раде. Учитељи се углавном похваљују, имајући у виду такву финансијску ситуацију. Често можемо видети да се њихови позитивни резултати у оваквим условима посматрају са дивљењем. Неретки су примери да учитељи сами купују канцеларијски материјал, књиге, часописе за школу.²⁷ Важно је напоменути да се из општинских примања види да су општине имале средстава која су могле да пребаце школама, али да то једноставно нису чиниле, или барем нису благовремено. Учитељи у више наврата траже да држава преузме бригу о издржавању школа, али без успеха.

До краја 1926. године оградe на свим школама су потпуно обновљене. Многе нису биле нове, већ поправљене, али је и то задовољавајуће с обзиром на наведено финансијско стање. Све школе по селима су имале своје плацеве. Процењивани су на површине између 30 и 60 ари. Велике су биле и школске градине у којима су учитељи гајили најосновније поврће. Ово је посебно било значајно зато што је снабдевање намирницама текло веома тешко. Често се иде у Смедерево из околних села по намирнице. Оно што се може купити у селу скупље је него у граду.²⁸

Смедерево је на прелазу векова имало две мушке и једну женску основну школу. Две мушке основне школе, такозване Горња и Доња школа, позната и под називом Централна основна школа, радиле су у зградама које су смедеревски добротвори уступили општини. Тако се Горња школа називала и Маркићева, а Доња Ћир Антина. Женска основна школа, основана средином 19. века, радила је у згради на Мајдану.

26 Архив Југославије, Фонд 66, бр. фасц. 1343, Просветно одељење подунавске области Смедерево, 1925–1927, *Извештај за годину 1925.*

27 Исто.

28 Исто.

Поводом прославе стогодишњице Првог српског устанка, 1904. подигнута је нова зграда Доње, односно Централне основне школе. Пошто је та зграда 1919. године уступљена Гимназији, из буџета краљевине Југославије ће бити издвојена средства за зидање нове школске зграде. До тада, настава се одвијала у старој школи, у такозваном Ћир Антином здању. Председник општине Смедерево Љубомир Видаковић је 1926. године био члан комисије која је прегледала школске зграде у Смедереву. Утврђено је да је зграда Горње школе, Маркићева школа, у толико лошем стању да нема сврхе поправљати је. Ова школа је после рата била права руина: без крова, врата и прозора. С тога је Министарству просвете упућен захтев за одобравање средстава за градњу нове зграде. Она ће бити изграђена 1931. године са осам учионица и две канцеларије. Чисто мушка одељења биће у приземљу, а женска на спрату.

У међувремену, 1926. подигнута је прва школска зграда на периферији града, на Царини. Саграђена је у шумадијско–моравском стилу, а према тадашњем правилнику о зидању школских зграда, имала је и учитељски стан. Наиме, августа те године одвојена су деца са Царине из матичне школе. Сврстана су у два мешовита одељења, где су први и други разред чинили једно, а трећи и четврти разред друго одељење. Нова зграда имала је две учионице. Први учитељи на Царини били су брачни пар Михајло и Наталија Јанковић. Они су на почетку школске године у матичној школи децу са Царине одвојили у посебна одељења, а крајем октобра су прешли у новосаграђену зграду на Царини. Око 80 ученика је похађало нову школу у првим годинама након изградње, а број деце, самим тим и број одељења, повећавао се у годинама које следе.²⁹

Тако је у Смедереву, у периоду између два рата, било четири основне школе. Поред старе Доње и Женске школе, радиле су и Нова школа на Царини из 1926. и Горња школа у новој згради из 1931. године.³⁰

Подунавски срез је 1929. године имао 27 школа. Школске 1929/1930. једна школа ишла је на 2096 становника, односно на 327 домаћинстава, и на 19 км².

Све основне школе у Смедереву биле су под управом Централне основне школе, тј. Доње школе, и имале су заједничког управитеља. Из те школе су постављани наставници за све школе. Такво стање је

29 Душан Митровић, *Сто педесет година школе у Лугавчини*, 81.

30 Душан Митровић, *Смедерево у Дунавској бановини*, необјављен мастер рад, одбрањен на филозофском факултету у Новом Саду 2012, стр. 23.

било све до 1933. године, када су Нова школа из 1931. и Нова школа на Царини из 1926. одвојене од матичне школе. Тада су оне добиле и своју управу, али је то потрајало само до 1937. када су враћене под окриље Централне основне школе.

Основне школе су углавном биле мешовите, јер су девојчице похађале и мушке школе, а у једном периоду су и дечаци ишли у Женску школу на Мајдану.

Након 1929. године и стварања Дунавске бановине којој је припадао и Подунавски срез, праћење рада школа било је у надлежности бана, као и посебних органа: Просветног одељења и Бановинског школског одбора. Према њиховим извештајима, Дунавска бановина је спадала међу просветно најразвијеније области у Краљевини Југославији, док је у самој Дунавској бановини најбоље стање јужно од Саве и Дунава.³¹

Према Закону о народним школама из 1929. и Допунама и Изменама овог закона из 1930, 1931. и 1933, школске општине које су се углавном подударале са управним општинама биле су у обавези да обезбеде потребне услове за рад школа. Наиме, школе су морале да имају школско двориште, игралиште, земљиште за практичну пољопривредну наставу, учитељски врт, учитељске станове, станове за послужитеље, просторије за школске свечаности, дворану за собну гимнастику, радионице итд. Школске зграде су морале испуњавати педагошке и хигијенске стандарде.³²

Међутим, у пракси ретко шта од наведених критеријума је испуњено. У Подунавском срезу ретко која школа је испуњавала све наведене услове, па је стање у школама углавном оцењено као „рђаво“. Такође, из сачуване грађе можемо пратити незадовољство општинских службеника поменутиим Законом о народним школама из 1929. године. Испоставиће се да су тако ригорозни услови за зидање школских зграда, односно велики број услова које су нове школске зграде морале да испуне, у ствари одлагало њихово зидање. Чини се да је тај део закона веома тешко испуњив.³³

Пратећи извештаје школских надзорника, закључујемо да се стање школских зграда заиста споро поправљало. Многи ученици су

31 Архив Војводине, фонд 126, краљевска банска управа Дунавске бановине, просветно одељење.

32 Б. Шимуновић – Бешлин, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929–1941)*, стр. 213–215.

33 Архив Војводине, фонд 126, краљевска банска управа Дунавске бановине, просветно одељење.

боравили у неадекватним зградама, без довољно сунчеве светлости, у веома лошим хигијенских условима. Да би ова слика била потпуна, приказаћемо један извештај школског надзорника за 1929. годину. Напомињемо да су подаци дати онако како их је надзорник писао, без сређивања.

Табела 3. *Извештај за 1929. годину* (по подацима из АЈ, фонд 66, фасцикла 1344).

Место	Школска зграда	Намештај и учила
Петријево	Само три прозора у целој згради.	Има таблу, десет клупа и 85 књига.
Радинац	Зграда мала, тескобна, ниска и од слабог материјала. Скроз је нехигијенска, без сунчеве светлости.	Има клупу, таблу и 127 књига.
Добри До	Зграда од мешовитог материјала. Има две учионице, ходник, кухињу.	Има 28 клупа, два стола, три столице, 100 књига.
Липе	Примитивна зграда, преправљена од суднице.	Има две скамије, један сто, једну столицу, један орман, једну таблу и 120 књига.
Врбовац	Школа има две учионице, ходник и канцеларију.	Има 24 клупе, два стола, две табле, 100 књига.
Враново	Има једну учионицу, кухињу, спајз и шупу.	Има по једну клупу, сто и орман, 100 књига.
Бадљевица	Преправљена сеоска зграда. Има једну учионицу.	Има једну таблу, десет клупа, два стола, орман и 100 књига.
Друговац	Има две зграде, удаљене 250м. Стара у очајном стању. Нова има једну учионицу, три собе.	Има таблу, сто, карту и 100 књига.
Водањ	Има једну учионицу, бунар, шупу за дрва.	Има 15 клупа, сто, столицу, орман, три карте и 85 књига.
Дубона	Обновљена зграда захваљујући учитељу Јекићу. Има две учионице, бунар са одличном водом.	Наставних средстава нема, сем оних које учитељи израде. Има 100 књига.
Мала Крсна	Има две учионице, једну канцеларију.	Има једну клупу и један орман.
Михајловац	Има две учионице, остало у рушевинама. Најлошије стање у срезу.	Нема намештај, ни учила.
Вучак	Има две собе и ходник.	Има најосновније.

Осипаоница	Горња школа уништена. Доња школа у бољем стању. Има једну учионицу, ходник и кухињу.	До окупације имала све, данас ништа.
Сеоне	Преправљена од суднице. Има једну учионицу, ходник, кухињу.	Има по клупу, сто, столицу и 127 књига.
Скобаљ	Обновљена 1920. Има три учионице, канцеларију.	Нема ни најосновније.
Удовице	Обновљена 1920. Има две собе, учионицу и ходник.	Има руску рачунаљку, по једну таблу, сто, клупу. 127 књига.
Биновац	Од општинске суднице преправљена 1919. Има једну учионицу, три собе. Зграда је удобна.	Има по једну клупу, орман и таблу, и две пећи.
Смедерево	Модерна школска зграда, двоспратна. Има 10 учионица, три канцеларије, собу за послугу, сутерен и подрум. У дворишту још једна зграда од чврстог материјала са једном учионицом.	Учила нема, јер их је било немогуће набавити.
Лугавчина	Има четири учионице, канцеларију, ходник.	Има три клупе, сто, столицу и 120 књига.
Колари	Има једну учионицу, ходник, две собе.	Има 17 клупа, један сто, једну таблу и једну карту, као и 127 књига.
Суводол	Оштећена градом 1919. Обновљена, али није у сјајном стању. Има једну учионицу, две собе.	Има клупе, сто, столицу, две табле, једну карту и 100 књига.
Ландол	Има једну учионицу, две собе.	По једна клупа, сто, столица, карта и 127 књига.
Мало Орашје	Има четири учионице, ходник, канцеларију.	Има 21 клупу, два стола, четири пећи, 100 књига, рачунаљку и карту Краљевине Србије.

Као што видимо, стање је веома разнолико. Не само када су упитану саме зграде већ и број намештаја и учила. Примећујемо да негде нема нити једне столице, иако је прошло више од деценије од завршетка рата.

Током тридесетих година 20. века, готово сви извештаји који говоре о школама истичу исто запажање: стање се поправља, али недовољно, иако је просвећивање и васпитавање народа проглашено

првом културном дужношћу државе, нарочито када говоримо о касним тридесетим годинама, односно периоду владе Милана Стојадиновића.³⁴ У наредној табели приказаћемо број ученика и наставника у последњој пуној школској години пред избијање Другог светског рата.

Табела 4. Школе у Подунавском срезу, школска 1939/1940. година (по подацима из АЈ, фонд 66, фасцикла 3036).

Место	Година оснивања	Број разреда	Број одељења	Ученици М	Ученици Ж	Ученици Укупно	Наставници
Смедерево	1807.	4	24	585	542	1127	36
Бадљевица	1920.	4	1	40	26	66	1
Биновац	1875.	4	2	43	43	88	2
Врбовац	1870.	4	3	105	98	203	3
Враново	1870.	4	4	105	140	245	5
Вучак	1906.	4	2	52	55	107	2
Водањ	1875.	4	2	68	68	136	3
Добродо	1891.	4	2	107	82	189	2
Друговац	1863.	4	4	207	79	286	5
Колари	1837.	4	2	47	40	87	3
Кулич	1921.	4	1	26	21	47	1
Липе	1860.	4	5	183	44	227	6
Ландол	1923.	4	2	60	69	129	2
Лугавчина	1858.	4	7	214	192	406	9
М. Крсна	1887.	4	3	91	70	161	3
Михајловац	1869.	4	6	256	356	612	7
М. Орашје	1860.	4	3	90	135	225	4
Осипаоница	1870.	4	7	216	173	389	9
Петријево	1913.	4	2	54	67	121	2
Радинац	1875.	4	3	160	161	321	3

34 Д. Митровић, *Сто педесет година школе у Лугавчини*, 101.

Раља	1926.	4	2	57	39	96	2
Скобаљ	1865.	4	3	135	109	244	4
Сеоне	1919.	4	2	68	67	135	2
Суводол	1906.	4	2	66	50	116	2
Удовице	1806.	4	3	149	118	267	3
Шалинац	1922.	4	2	61	50	111	2
СВЕГА			99	3245	2905	6150	123

Као што можемо видети, све школе у Подунавском срезу су биле четвороразредне.

Стање школа у Подунавском срез у предвечерје Другог светског рата можемо сагледати и из извештаја угледног Смедеревца Милана Јовановића Стоимировића. Стоимировић је, наиме, након што је постао посланик среза Подунавског 11. децембра 1938. године написао један извештај под називом „Какве су нам школе у срезу подунавском“. Тиме је желео да скрене пажњу на лоше стање школа у Смедереву, и сматрао је, у ствари, да је реално сагледавање ситуације први корак ка решавању проблема.

Стоимировић је у свом извештају школске зграде поделио у три категорије према стању. Прву категорију чине најбоље школске зграде које потпуно одговарају својој намени, озидане након Првог светског рата. Њих има 12, од тога две у Смедереву и 10 у околним селима.

У другу категорију спадају предратне зграде. Као највећи проблем код њих, Стоимировић наводи недостатак простора. Истиче да су и оне у добром стању, хигијенске, светле и удобне, али да не одговарају повећаном прираштају деце. Наводи да таквих зграда има у девет смедеревских села. Предлаже њихову обнову и евентуално дозирање.

Трећу, најугроженију категорију чине потпуно руиниране зграде, толико дотрајале да представљају опасност по безбедност ђака и наставног особља. Уместо њих, Стоимировић предлаже подизање модерних школских зграда. Таквих, наводи, има 10, од тога су по две у Смедереву и селу Михајловцу, и по једна у још шест села. Уз прорачун трошкова, Стоимировић пише и да се новац мора „издејствовати“ од бановине и државе. Такође, као посебан проблем школства у Подунавском срезу истиче и недовољан број учитељских станова.

Наводи да су учитељи у веома тешком положају јер скупо плаћају кирију што се одражава на квалитет наставе и њихову посвећеност послу.

Међутим, како је Стоимировићев мандат трајао само осам месеци, стање школа се није поправљало, а убрзо је уследило и избијање новог рата које је онемогућило било какав развој школа. Напротив, и благи напредак који је приметан, биће узалудан због страдања које ће школе наново претрпети у новом рату.³⁵

Избијање новог рата ће, свакако, онемогућити било какав развој школа. До озбиљнијег развоја ће доћи тек у периоду обнове државе након Другог светског рата.

Белешка о аутору

Душан Б. Митровић, МА
Смедерево
Контакт: dule_bass@yahoo.com

³⁵ Историјски архив у Смедереву, фонд Милана Јовановића Стоимировића, *Извештај о стању школа у Подунавском срезу*.

ЛИТЕРАТУРА

Исић, Момчило, Неуспех основношколског система у Србији за време Краљевине Југославије, *Токови историје* 4/2016.

Исић, Момчило, *Основно школство у Србији, књ. 1 и 2*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2005.

Исић, Момчило, *Писменост у Србији између два рата*, Институт за новију историју Србије, Београд, 2001.

Кољанин, Драгица, *Изграђивање идентитета. Историја Југославије у уџбеницима за основне школе у Србији 1929–1952*, Филозофски факултет, Одсек за историју Нови Сад, 2013.

Митровић, Душан, *Смедерево у Дунавској бановини*, мастер рад одбрањен на Филозофском факултету у Новом Саду (2012.)

Митровић, Душан, *Сто педесет година школе у Лугавчини*, ОШ Бранко Радичевић, Лугавчина, 2015.

Станковић, Војислав, *Настанак основних школа у Смедереву и његовим селима*, Народна библиотека Смедерево, Смедерево, 1992.

Шимуновић Бешлин, Биљана, *Просторни потенцијали основног школства у Дунавској бановини (1929–1941)*, Истраживања. Св. 15, 2004.

Шимуновић Бешлин, Биљана, *Просветна политика у Дунавској бановини (1929–1941)*, Филозофски факултет, Одсек за историју, Нови Сад, 2007.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Глас Подунавља (1928–1938)

Просветни гласник (1880–1944)

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921, Сарајево 1932.

Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931, књиге 1–4, Сарајево 1940.

Манакин (Ур.), Алманах краљевине Југославије. IV јубиларни свезак. 1929–1931, XXVII, Загреб 1932.

Закон о народним школама од 19. априла 1904. године, Београд 1904.

Закон о народним школама од 5. децембра 1929. године, са изменама и допунама од 5. јула 1930. године.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Војводине,

Фонд Краљевска банска управа Дунавске бановине:

Управно одељење:

Уговори, 16689/1933

Просветно одељење:

Надзорник народних школа среза Подунавског, списак додељених ми школа и одељења, 7043/1930

Начелство среза Подунавског, школском надзорнику 50487/1930

Начелство среза Подунавског, месечни извештај о издржавању школа 31248/1933

Буџети 33720/1936

Архив Југославије

Фонд министарства просвете Краљевине Југославије.

Просветно одељење подунавске области Смедерево 1925–1929, 1343–1344

Начелство среза подунавског 1919–1940, 1869–1874

Основне школе по жупанијским областима 1919–1941, 2724

Основне школе по срезовима: Смедерево 1919–1941, 3036

Заједнички извештаји о ратној штети, 1288

Школска надзорништва у местима: Смедерево, 2363

Историјски архив у Смедереву

Лични фонд Милана Јовановића Стоимировића:

Какве су нам школе у срезу Подунавском, кутија бр. 1

Summary

Dušan B. Mitrović

PRIMARY EDUCATION IN THE UNDER DANUBIAN COUNTY BETWEEN THE TWO WORLD WARS

By studying the historical sources preserved, mainly in the archives of Yugoslavia, we can in the best way realistically to consider the state of primary education between the two world wars. From the many preserved reports of supervisors, various notes, suggestions, advice, critiques, etc., a clear picture of the educational circumstances in this region is created.

From many understandable reasons, in the first years after the war, the situation we estimate as catastrophic. The desert left behind by the war did not bypass the elementary schools. The buildings were used for military purposes, and so much went into destruction of them, that even the floors were removed, the fence was destroyed, primarily because of heating. The recovery was going very slowly. The bigger problem, it seems to us, was the correct and honest distribution of money, even than its deficiency. It's mostly seen that was money, even for basic needs. The special problem was, initially, the allocation of war damage, and later, the transfer of school funds by the municipality, although the budget had been foreseen. In such circumstances, pupils mostly stayed in inadequate buildings. It is especially tragic that the state of the buildings did not change much in the coming years.

Pupils, besides that were in bad, often darkened rooms, also had problems during registration in the first post-war year. The reason is the large number of children who grew up in certain classes due to the war situation. Those who registered will find, besides the old buildings, the lack of furniture and means of instruction. Only some bench, chair, closet, some board, abacus and books were there. Pupils were really in a very difficult situation, especially in the village, because there was no better situation at home. Many of them had very little clothes, often insufficiently warm for winter, so they often got sick. They were also starving, in consideration of the prices of basic foods, those that they could not produce themselves, were unrealistically high. In such circumstances, parents often did not let their children go to school. In particular, this was the case at the time of

agricultural work, when parents considered that their children needed more in the field.

The low level of education, especially the rural world, the poor state of schools, the greater need for children in the field than in the school, has influenced not only the lesser attendance of classes, but generally the poorer results achieved by the students. The above-mentioned shortcomings of the educational, why not to say the social, system of the country in the period between the two wars, the teachers tried to solve.